

Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbakır Vilayet Gazetesi*

TALİP ATALAY
DOÇ. DR., DİCLE Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
e-posta: talipatalay@hotmail.com

abstract

Diyarbakır District Newspaper as a Resource of Local Education History. Official documents, especially Ottoman archives, provide an essential and well-known resource for the studies on history of local and religious education. Even though they have received an insufficient amount of attention so far, district newspapers also prove to be as valuable or sometimes even more valuable resources as Ottoman archives for researchers of local histories of education and religious education since the former includes some information that was left out in the latter. Diyarbakır District Newspaper was published from 1869 to 1931 as the official gazette of Diyarbakır district, which covers a large area that constitutes the focus of many discussions even today. Like its counterparts, Diyarbakır District Newspaper reflects official regulations and practices regarding issues on Muslim and Non-Muslim schools, quality of the educational institutions, exams, etc. at the district level. Moreover, Diyarbakır District Newspaper is a crucial resource since it includes selective essays on education that were published in Istanbul newspapers and many official announcements, such as Ministry of Education regulations and amendments that were published in Babıali.

key words

Diyarbakır, newspaper, education, religious education, local, Ottoman, 19th century

Türkiye’de genel eğitim ve din eğitimi alanlarında yakın tarihi konu edinen çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmakta, nitelikli ürünler ortaya konulmaktadır. Bilhassa son yıllarda Osmanlı dönemi yazılı belgelerinin toplandığı kurumlarda yapılan tasnif çalışmalarındaki önemli ilerlemeler, geçmiş yıllara oranla daha çok belgeye daha kolay ve hızlı ulaşabilme fırsatları

* Bu makale, dergimizin daha önceki sayısında yazarın sehven aynı isimle yayımlanan başka bir makalesinden tamamen farklı olup, başlığı dışında herhangi bir benzerlik taşımamaktadır. Düzeltir, özür dileriz.

sunmaktadır. Bu belgeler, Osmanlı'nın çeşitli dönemlerinde gerçekleştirilen eğitim-öğretimle ilgili çok sayıda veri de barındırmaktadırlar. Bununla birlikte, son dönem Osmanlı eğitim-öğretim tarihi ve özellikle de yerel uygulamalar konusunda, ileri düzeyde araştırmalara ilişkin şartların mükemmel olduğunu söylemek için henüz erkendir. Arşiv kaynakları açısından bakıldığında, kuşkusuz Osmanlı Maarif Nezareti belgelerinin tasnifinin henüz tamamlanamamış olmasından ötürü yeterince kullanılamaması, eğitim tarihi araştırmaları için en önemli eksikliklerin başında gelmektedir.

Arşivin kullanımıyla ilgili zorluklar, yerel eğitim tarihi alanındaki çalışmalar da olumsuz etkilemektedir. Osmanlı Devleti'nin yenileşme sürecinde uygulamaya koyduğu önemli projelerden birisi, yeni programlı okullardır. Yeni programlı okullar, ülke genelinde milli birlik ve bütünlüğün sağlanmasının yanında, ülkenin Batı karşısındaki kötü gidişine dur denilebilmesinin çaresi olarak düşünülmüştür. Ancak yeni bir Osmanlı nesli yetiştirme amaçlı okullaşma teşebbüslerinin taşradaki gelişim süreci ve alınan sonuçlara ilişkin yerel eğitim tarihi çalışmaları, henüz yeterli düzeyde değildir. Ayrıca Osmanlı'nın kadim eğitim kurumları olan medreselerin yerel gelişiminin takip edilebileceği çalışmalara ve yeni kaynaklara da ihtiyaç vardır.

Özellikle arşivden kaynaklanan zorluklar nedeniyle, hem modern okulların yerel hikayeleri hem de geleneksel okulların durumları hakkında başka başvuru kaynaklarına ihtiyaç vardır. Vilayet gazeteleri, ulaşılabilme ve faydalanabilme kolaylığı, güncelliği ve sürekliliği ile aranılan başvuru kaynağı olabilme potansiyeli taşımaktadırlar. Aslında eğitim tarihi çalışmalarında Osmanlı basınının kullanımı yeni değildir. Ancak basın denildiğinde, özellikle basın konusunu çalışan akademisyenler ve araştırmacılar dışında, daha çok İstanbul basını akla gelmiştir. Dolayısıyla eğitim alanındaki çalışmalarda da daha çok İstanbul basını kullanılmıştır.¹ Gerçi eğitim tarihi alanında İstanbul basınının bile, birincil kaynak olarak yeterince değerlendirildiğini söylemek güçtür.

Aslında çok zengin bir arşiv mirasına sahip olan Türkiye'de, potansiyele karşın basının yeterince değerlendirilmemesinde, çeşitli tasnif gruplarında yer alan belgelerin tam olarak hizmete sunulamamasının etkisi büyüktür. Çünkü araştırmacıların dikkatleri öncelikli olarak arşiv kaynaklarına yöneliktir. Arşive verilen değer ve oradaki belgelere ulaşma isteği, psikolojik olarak alternatif kaynaklar arama ve onlara yönelme konusunda yavaşlatıcı rol oynamaktadır. Arşiv, sihirli bir kavramdır. En değerlisi var-

1 "Basın" kavramının doğrudan İstanbul basını için kullanıldığı çalışmalara örnek olarak bkz. M. Talat Uzunyaylalı, *Tanzimat'tan Günümüz Türkiye'de Basının İslamiyete Bakışı*, Ahd Yay., İstanbul, Tarihsiz.

ken, daha alt düzeydekilerle uğraşmak, araştırmacıda, zaten kıymetli olan zamanını boşa harcamışlık psikolojisi oluşturmaktadır. Oysa doğrudan eğitim amaçlı çıkarılanlar bir tarafa, Osmanlı döneminde çıkarılan gazete ve mecmualar bütün olarak okuyucusunu eğitime, dönüştürme amacını güden, tamamı çok değerli kaynaklardır. Ancak bunlar arasında, yerel gazeteler ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler. Çünkü bu gazeteler, ülkenin en ücra köşelerine ulaşabilmiş, dünyayı yerele taşımış ve yerelle bütünleştirmiş, haber verme yanında halkı eğitime amacını güden öğrenme aracı rolünü de üstlenmişlerdir. Yerel nitelikli olmaları nedeniyle de kimi zaman resmi belgelerde yer almayacak türde yerel eğitim uygulamalarına ilişkin veriler içermeleri bakımından tarih çalışmalarında vazgeçilemeyecek kıymettedirler.²

Genellikle Takvim-i Vekayi ile başlatılan Osmanlı Türk basın tarihi³ başta İzmir ve İstanbul'da olmak üzere Tanzimat sonrasında, yabancıların, yerli Gayrimüslimlerin ve Müslüman Osmanlıların da gazete çıkarmaya başlamasıyla önemli bir ivme kazanmıştır.⁴ Zamanla daha çok İstanbul'da yoğunlaşmış olan Osmanlı basınının ülke genelindeki yaygınlığı sınırlıydı. 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi⁵ ile yenilenen idari yapılanma çerçevesinde her vilayette bir matbaa ve bir de vilayet gazetesi çıkarılması kararı, Osmanlı basın tarihi açısından önemli bir dönüm noktası oldu. Bu karar sonrası her vilayetin en önemli yüzü olan vilayet gazeteleri, basının ülke genelinde güçlü bir aygıt olmasını sağladı. Ayrıca, bu gazeteler, Osmanlı'nın son döneminde, İstanbul dışında yaşayan halkın dini, kültürel, sosyal, ekonomik ve eğitim düzeyi başta olmak üzere bir çok konuda izlenebileceği önemli bir birikimin bugüne aktarılmasını sağladılar.

Vilayet gazeteleri, başka bir çok konu yanında, vilayet merkezlerinde ve bağlı yerleşim birimlerinde yaşayan halkın eğitim düzeyleri, mevcut eğitim kurumları ve ihtiyaçları hakkında değerli bilgiler içermektedirler. Yine bu gazeteler, farklı dini gruplara mensup vatandaşların eğitim-öğretime yaklaşımları, eğitimdeki yenileşme projesinin vilayet uygulamalarının yaygınlaştırılması çabaları, bu çabaların ne oranda destek gördüğü ve ne oranda başarıya ulaştığı gibi konularda da kıymetli veriler sunmaktadırlar. Bunlara

2 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, 1987, s. 153; Orhan Koloğlu, *Ne Kızıl Sultan, Ne Ulu Hakan Abdulhamit Gerçeği*, Gün Yayınları, İstanbul, 1987, s. 414; Ayrıca genel olarak vilayet gazetelerinin önemini takip etmek için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî Ve Sosyal Değişim-Makaleler I*, Turhan Yay., Ankara, 2004.

3 Takvim-i Vekayi için bkz. Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi- Belgeler*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1983.

4 Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, İnkılap Kitabevi, Ankara, 2001, s. 9-55.

5 Bkz. İlber Ortaylı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: I, İletişim Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1985, s. 241-244.

ek olarak, bir kısmı eğitim-öğretim ile ilgili pek çok nizamname, emirname ve talimatın da yer alması bu gazeteleri ayrıca önemli kılmaktadır.

Bu makalede, bir vilayet gazetesi olan Diyarbekir, eğitim ve din eğitimi araştırmaları kaynağı olma niteliği açısından tanıtılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, yerel eğitim tarihi araştırmaları açısından gazetenin önemi ortaya konulurken genel olarak vilayet gazetelerine de dikkat çekilmiş olacağından, Osmanlı yerel basınının akademik çalışmalarda müracaat kaynağı olarak kullanımının teşvikine de katkı sağlama amacı güdülmüştür. Makalede, Diyarbekir Vilayeti'ndeki eğitim-öğretim kurumları ve faaliyetlerinin dönemsel değerlendirmeleri yapılmayacaktır. Gazetenin tanıtımı yapıldıktan sonra, Osmanlı döneminde çıkan sayılarında yer alan eğitim-öğretime ilişkin haberlerden seçilmiş örnekler üzerinden gazetenin kaynak olarak değeri üzerinde durulacaktır. Bu nedenle, makalenin temel kaynağı Osmanlı dönemini boyunca yayımlanmış Diyarbekir nüshalarıdır. Bunlardan günümüze yedi yüze yakın nüsha ulaşmıştır. Makalede, bu nüshalardan sondajlama yoluyla seçilmiş, değişik yıllara ait iki yüzü aşkın sayının taranması sonucu tespit edilen eğitim-öğretim haberlerinden seçilen örnekler kullanılmıştır.*

Diyarbekir Vilayeti

Osmanlı'da Tanzimat sonrası düzenlemeleri kapsamında, 7 Kasım 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi, idari yapılanmada "eyalet" sisteminden "vilayet, liva, kaza, nahiye ve köy" düzeyinde yapılandırılan "vilayet" sistemine geçişi öngörmüştür.⁶ Diyarbekir, yeniden yapılanma doğrultusunda 1867 yılında vilayet düzenine geçmiştir. Diyarbekir vilayet olduğunda, Van, Erzurum, Sivas, Rakka ve Musul vilayetlerince çevrelenmek-

* Bu makalede kullanılan Diyarbekir Gazetesi nüshaları, Heinrich Böll Derneği ve Anadolu Kültür A. Ş.'nin katkılarıyla edinilmiştir. Katkılarından dolayı, Osman Kavala, Dr. Ulrike Duffner ve çalışanlarına, Atatürk Kütüphanesi Müdürü Dr. Ali Mazak ve Nurullah Kasap'a, Başbakanlık Arşivi Bilgi-İşlem Müdürü Nizamettin Oğuz ve Dr. Recep Karacakaya'ya, Milli Kütüphane Mikrofilm Bölümü Şefi Mahir Koçyiğit ve çalışanlarına, A. Ramazan Altınok ve Ahmet Yıldız'a, Arkeoloji Müzesi'nden Havva Koç ve diğer emeği geçenlere şükranlarımı arz ediyorum. T. Atalay.

6 Bkz. Ortaylı, agm, s. 231-244; Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı-Batı Diyalogu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1. Cilt, s. 141-143. "Osmanlı, reform girişimlerine her zaman merkezden kopma eğilimleri daha güçlü olan bölgelerden başlamıştır. Nitekim ilk vilayet (il) örgütlenmesi, Balkanlar'daki "Tuna Vilayeti"nde gerçekleştirilmiştir. Bu vilayete vali olarak atanan Mithat Paşa, İstanbul dışındaki ilk resmi basımevini burada kurmuştur. 1865'e gelindiğinde, Tuna'dan başka Bosna, Halep ve Erzurum illeri de kurulmuş bulunuyordu. Kuruluşu tamamlanan bu illerde, devlet eliyle hemen, birer de "vilayet matbaası" açılıyordu. Bu süreç içinde, ilkin 1866'da uzak il Erzurum'da, iki yıl sonra da (1868 sonları) Bursa'da ilk baskı makineleri çalışmaya başladı. Yani İstanbul'da ilk resmi devlet basımevinin kuruluşundan tam 141 yıl sonra." Bkz. "Basın Tarihi ve Bursa'da Basın" http://www.bgc.org.tr/b_text.htm; 16. 10. 2005.

te, Amid, Mamuratülaziz, Mardin, Siirt ve Malatya ve sancaklarından oluşmaktaydı.⁷

Diyarbakır Gazetesi

Yerel yönetimlerde gidilen yeni düzenlemeler doğrultusunda kurulan her vilayetin merkez sancağında, Vilayet Nizamnamesi gereğince, valiliklerin kırtasiye ve baskı ihtiyaçlarını karşılamak üzere birer matbaa kurulmuştu. Bu matbaalarda, vilayet yıllıkları (salnameler), çeşitli konularda kitaplar ve takvimlerin basılması yanında, vilayetlerin resmi sesi olacak birer gazete de çıkarılması öngörülmüştür. Vilayet gazeteleriyle, vilayetteki gelişmelerden vilayet içi ve dışındaki kamuoyunun haberdar edilmesi öncelikli hedefti. Ayrıca vilayet sınırlarında yaşayanların ülke içi ve dışındaki gelişmelerin yanında, gazete aracılığıyla özellikle yasal değişiklikler konusunda bilgilenmelerinin sağlanması da amaçlar arasındaydı. Bu gazetelerin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmesi için, Türkçe'nin yanında vilayet sınırlarında konuşulan ikinci, hatta üçüncü bir dille çıkarılması benimsenmişti.⁸ Osmanlı'da vilayet gazetelerinin çok dilli olarak çıkarılması, Tanzimat'ın ruhuna uygun olarak, devletin icraatının geniş halk kesimlerinin bilgisine sunulmasını hedefleyen yaygın bir uygulamaydı. Devletin parasıyla her vilayette bir basımevi kurulması, bu basımevlerinde gazetenin yanında farklı dillerde özel yayınların basımına da izin verilmesi, yeni bir toplum oluşturma projesinde Babıali'nin samimiyetini ve kararlılığını göstermekteydi.⁹ Ayrıca gazeteler aracılığıyla, ülkenin her tarafında benzer gündemler oluşturularak bir birinden çok uzak bölgelerde yaşayan vatandaşların diğerlerinin sorunlarını kendilerininmiş gibi hissetmelerini sağlayacak bir sahiplenme ve aidiyet duygusu oluşturulma amacı güdülmüyordu.

Diyarbakır Vilayet Matbaası, Vali Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa tarafından 1869 yılında kuruldu.¹⁰ Diyarbakır Gazetesi de aynı yıl içinde, 3 Ağustos

7 Besim Darkot, "Diyarbakır", İslam Ansiklopedisi, C. 3, 1979, MEB Yay., s. 604; Diyarbakır Vilayeti'ndeki sınır değişimleri için bkz Diyarbakır; 8 Şubat 1883, Nr. 627; *Diyarbakır Salnameleri*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Hz. A. Zeki İzgöer, Cilt III, 1885, s. 314; *Diyarbakır Salnameleri*, Cilt V, s. 190.

Geniş bilgi için bkz. Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1. Cilt, s. 99-102; Orhan Koloğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C: 1, s. 20.

9 Orhan Koloğlu, "Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu", Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 187.

10 Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi-Akkoyunlulardan Cumhuriyet'e Kadar*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, C. 2, Ankara, s. 696; Diyarbakır, 25 Temmuz 1872, Nr. 153.

1869 tarihinde, Vilayet Mektubi Kalemi¹¹ (Yazı İşleri Müdürlüğü) sorumluluğunda vilayetin resmi gazetesi olarak yayımlanmaya başlandı.¹² Zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte, 1869'dan 1931 yılına kadar, resmi vilayet gazetesi olarak yayımlanan Diyarbakır, 1931'de, özel şahıslara devredildi. El değiştirdikten sonra da bir süre aynı isimle yayımlandı.¹³ Diyarbakır Gazetesi, dönemi itibarıyla, en uzun süre yayımlanan yerel gazetelerden birisi olması bakımından Türk basın tarihinde özel bir öneme sahiptir.

Diyarbakır, “olayların çok olduğu zamanlarda sekiz sayfa çıkarılması”¹⁴ kararlaştırılmışsa da birkaç sayı dışında, başlangıçta iki sütun üzere, 26. yıl sonrası ise üç sütun üzere 4 sayfa olarak yayımlanmıştır. § Gazete 21. sayıya kadar iki sayfa Türkçe, iki sayfa Ermenice harflerle Türkçe yayımlanmıştır. Bugün ulaşılabilen nüshalardan, gazetenin Ermenice harflerle çıkartılan kısmının çıkartılarak ilk sayıdan itibaren yeniden veya ayrıca basıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü kütüphane koleksiyonlarındaki nüshalar ilk sayıdan itibaren yalnızca Türkçe'dir. Başlangıçta, Türkçe-Ermenice harfli yayımlanırken, Arapça'nın da eklenmesi ihtiyacından dolayı vilayette, üç dilli tek bir gazete yerine, üç dilde üç ayrı gazete yayımlanması daha uygun görülmüştür. Kayıtlarda, Diyarbakır adıyla 21. sayıdan itibaren, haftada 1500 nüsha Türkçe ve 500 nüsha Ermenice harfli iki ayrı gazete çıkarıldığı yer almıştır.¹⁵ Ancak söz konusu karar doğrultusunda gazetenin Arapça nüshasının yayımlanıp yayımlanmadığına dair herhangi bir bilgiye rastlanıl-

11 “Devlet dairelerinde resmi yazıları yazmakla vazifelenirilen tahrirat kalemlerinin başındaki memura verilen unvandır. Osmanlılar zamanında Sancak(Liva) teşkilatında yazı işlerini gören kalemin başındaki memura da bu ad verilirdi. Vilayetlerde bu vazifeyi görenlere “Mektupçu”, kalemlere de “Mektubi Kalemi” denilirdi. Nezaretlerin yazı işlerinin başında da “Mektupçu” bulunuyor ve kaleme de “Mektubi Kalemi” deniliyordu. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, Cilt: 3, 1993, İstanbul, s. 377.

12 Diyarbakır'ı ilk yayına hazırlayan kişi, Vilayet Mektupçu'su Said Paşa'dır. Şair Süleyman Nazif'in babası olan Said Paşa'dan sonradan sonra, 1872-1884 yılları arasında, Ziya Gökalp'in babası Mehmet Tevfik Efendi mektupçu olarak Gazete'nin çıkarılmasından sorumlu olmuştur. Sonraki yıllarda Süleyman Nazif de mektupçuluk yapmıştır. Gazete'yi çıkaran son mektupçu Diyarbakır Tarihi'nin yazarı Basri Konyar'dır. Geniş bilgi için bkz. Osman Eti, *Diyarbakır'da Gazete ve Diyarbakır Neşriyat Tarihi*, Diyarbakır Basımevi, 1940, s. 5, 6. Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, San Matbaası, C. 2, Ankara, 1997, s. 15-23; Ş. Beysanoğlu, *Basın ve Yayın Hayatımızda Diyarbakır*, Ankara, 1970, s. 7.

13 *Diyarbakır*, 24 Rabiulevvel 1286/3 Ağustos 1969, Nr. 1; Beysanoğlu, a.g.e., s. 5-11.

14 *Diyarbakır*, 20 Ramazanulmubarek 1286/24 Aralık 1869, Nr. 21.

§ Ulaşılan sayılardan ilk 15 yılda Gazete'nin genel dizayn ve içeriğinde ciddi bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. 15 yıl sonrasında ulaşılan en eski sayılar 26. yıla aittir. 26. yıl sonrası sayılar ilk yıllara göre hem düzenleme, hem de içerik açısından önemli farklılıklar içermektedir.

15 *Diyarbakır*, 20 Ramazanulmubarek 1286 /24 Aralık 1869, Nr: 21.

mamıştır. Ermeni harfli nüshanın 150. sayıya kadar, üç yıl boyunca düzenli olarak yayımlandığı anlaşılmaktadır. Gayrimüslim vatandaşların Ermenice harfli nüsha yerine Türkçe gazeteyi tercih etmeleri, yeterli sürüm olmamasına neden olmuştur. Gazetelerin satılamaması fazladan mali yük getirince Ermenice harfli nüshanın yayımı durdurulmuştur. Buna karşın matbaada, Ermenice kitap vb. bastırmak isteyenlerin yararlanabileceği düşüncesiyle, Ermenice için gerekli baskı malzemeleri ile bu işi yapacak Ermeni bir dizgiçi muhafaza edilmiştir.¹⁶

Diyarbekir, ülke genelinde çıkarılan vilayet gazetelerindeki genel özellikleri taşımaktadır.¹⁷ Gazetede, dört ana bölüm daima korumuştur. Bunlardan ilkinde resmi duyuruların ve atama-taltif haberleri, ikincisinde vilayet haberleri, üçüncüsünde vilayet dışı haberleri, dördüncüsünde ise; ilanlar yer almıştır. Ülkedeki diğer vilayetlerden ve Babıali'den haberler ile yurt dışı haberleri zaman zaman aynı, zaman zaman farklı başlıklar altında yer almışlardır. Bunların dışında "Ulum u Fünun" ve "Tefrika" gibi başlıklar altında da haber ve makaleler yayımlanmıştır. Gazetenin üçüncü yılı sonraki basımlarında Hicri ve Rumi takvimin yanında Miladi takvime göre de tarihlendirildiği görülmektedir.*

Diyarbekir'de Eğitim Haberleri

Eğitim, Diyarbekir'de yer alan haber ve yorumlarda en çok işlenen konulardan birisidir. Bilindiği gibi Osmanlı Devlet'ini oluşturan halk kitleleri dini aidiyetlerine göre, farklı milletler olarak tanımlanmışlardı. Tanzimat'a kadar büyük ölçüde Müslüman ve Yahudiler kendi içlerinde tek millet olarak görülmekte, Hıristiyanlar Ermeni ve Rum Milleti içinde sınıflandırılmaktaydılar. Ancak özellikle misyoner faaliyetleri sonucunda farklı mezhep mensuplarının çoğalması ile yeni inanç grupları olarak ayrıışan Hıristiyanlar, Tanzimat'tan sonra Osmanlı'daki zihniyet değişimi ve Avrupa devletlerinin Osmanlı'yı zorlayan baskılarıyla yeni ve farklı milletler olarak başka başka bağımsız toplumsal kimlikler kazanmışlardı. Bu dönemde, Gayrimüslimlerin farklılaşan kimliklerinde dini ve etnik mensubiyetleri belirleyici oldu. Ancak özellikle 1856 Islahat Fermanıyla Osmanlı vatandaşlığı ve kanunlar önündeki eşitlik ilkesinin kabulü yönünde atılan adımlardan sonra,

16 *Diyarbekir*, 28 Rebiülevvel 1289/5 Temmuz 1872, Nr. 150.

17 Vilayet gazetelerinin genel özellikleri için bkz. Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1. Cilt, s. 99-102.

* Okuyucunun tarihleri çıkarması açısından kolaylık olması düşüncesiyle dipnotlarda Miladi takvimle tarihlendirme yapılan nüshalardaki tarihler düşülmüş, önceki sayılarda da Hicri tarihin yanına Miladi tarih hesaplanarak eklenmiştir.

geleneksel devlet-milletler ilişkisi önemli ölçüde değişti. Bu değişimden sonra Gayrimüslim grupların kazandığı söz konusu yeni statüler, daha çok kendi toplumsal kurumsallaşmaları ve kendi aralarındaki ilişkilerde önemli hale geldi.¹⁸

Yenileşme dönemine kadar Osmanlı'da, eğitim-öğretim devletin görevi olarak düşünülmemiştir. Bu döneme kadar, okul ihtiyacının belirlenmesi, açma-kapama, müfredat, uygulama ve denetiminde yetki, tamamen okulun sahibi olan milletlere bırakılmıştı. Her millet dini kurumlarının yanında veya içinde konuşlandırdıkları eğitim kurumlarında, kendi çocuklarını eğitir ve ihtiyaç duyduğu kadar din adamını yetiştirirdi. Müslüman veya Gayrimüslim okullarında uygulanan programların ortak karakteri ise; hepsinin ağırlıklı olarak dini nitelikli olmasıydı. Islahat Fermanı, dini aidiyetlerine göre milletlere bölünen Osmanlı halklarını etnik ve dini farklılıkları ne olursa olsun Osmanlılık temelinde birleştirme, devleti ayakta tutacak yeni bir Osmanlı milleti oluşturma doğrultusunda bazı hedefler içermektedir. Bunlardan bir kısmı eğitim ile ilgiliydi. Ferman'a göre, milletler okullarını yine kendileri açacak, fakat okullarda uygulanacak program devletin belirlediği çerçevede hazırlanacak ve uygulama devletin denetimine açık olacaktır.¹⁹

Önce İstanbul'da uygulamaya konulan Islahat Fermanı'nın taşrada uygulanmaya başlaması İstanbul'a göre epeyce gecikti. Eğitim-öğretim alanında hedeflenen yeniliklerin Diyarbakır Vilayeti'nde uygulanma tarihiyle Diyarbakır gazetesinin yayımlanma tarihi oldukça yakındı. Bundan dolayı, özellikle devlet yetkililerinin önderliğinde gerçekleştirilen yerel eğitim yatırımları ve uygulamaları bütün detayıyla gazete yer aldı. Diyarbakır'de yer alan eğitim haberleri yalnızca vilayetle sınırlı değildi. Ülke genelinden ve çevre vilayetlerden, hatta yurt dışından eğitim haberleri de zaman zaman yayımlanmaktaydı.

Gazete'de yayımlanan eğitim haberleri, haberin türüne göre "Resmi Duyurular", "Vilayet Haberleri", "Vilayet Dışı Yurt Haberleri", "Yurtdışı Haberleri" ve "İlan" başlıkları altında yayımlandı. Eğitim haber ve yazılarının

18 Millet Sistemi ve eğitimleriyle ilgili bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'ânın Yönetimi*, Risale Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1996; Eryılmaz, "Osmanlı'da Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, C: 6, İstanbul, 1996, s. 223-267.

19 Osmanlılık konusunda bkz. Şükrü Hanioglu, "Osmanlılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1985, s. 1389-1393; Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, 2003, s. 88-116.

önemli bir kısmı, resmi duyurularla eğitim-öğretimle ilgili didaktik makale ve haberlerden oluşmaktadır. Ancak özellikle haberlerin çoğunluğu, yeni çıkarılan yasalar ve düzenlemeler doğrultusunda Vilayet genelinde başlatılan okullaşma yatırımlarının çeşitli boyut ve aşamalarıyla ilgilidir. Yeni programlı okulların yanında, gazetede, geleneksel eğitim-öğretim kurumları ve ulema sınıfıyla ilgili haberler de yayımlanmıştır.

Gözden geçirilen gazete nüshalarında yer alan eğitim haberleri genel özellikleri bakımından iki başlıkta sınıflandırılabilir:

- I. Eğitim-öğretimle ilgili yazı ve haberler,
- II. Eğitim-öğretim kurumlarına ilişkin haberler.

Diyarbekir’de Eğitim-Öğretimle İlgili Yazı ve Haberler

Diyarbekir’de yayımlanmış, önemli bir yekun tutan eğitim-öğretimle ilgili yazı ve haberler de özellikleri bakımından iki ayrı grup özelliği taşımaktadır.

İlk grup haberlerin tamamına yakını Babıali kaynaklı, Vilayet’te uygulanmak ve vatandaşları haberdar etmek üzere gönderilen eğitim-öğretimle ilgili nizamname, emirname-i sami, talimat, tahrirat²⁰ türünden resmi duyurulardan oluşmaktadır.

Osmanlı eğitim modernleşmesinin devlet düzeyindeki gelişimini adım adım takip etme imkanı veren resmi duyurulardan ilki, aynı zamanda Türk eğitim tarihinde bir dönüm noktası olan Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi’dir. Gazetenin 8. sayısında müjdelenen Nizamname ve 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23.²¹ sayılarında parça parça 13 haftada, her sayıda 1-2 sayfayı kaplayacak uzunlukta bir duyuru dizisi olarak yayımlanmıştır. Bu tür nizamnamelerin çıkarılmasından sonra yapılan düzeltme veya ek düzenlemeler de yine bir emirname, talimat vs. olarak gazetede yayımlanmıştır. Gazetede, Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi’yle ilgili olarak yapılan yeni düzenlemeler de 25.²² sayıda emirname-i sami olarak duyurulmuştur.

İkinci grup yazı ve haberler; tamamına yakını İstanbul gazetelerinden seçilerek alıntılanmış bir dizi makale ve yazıdan oluşmaktadır. Bu yazılar, hem dönemin eğitim-öğretim görüşlerini yansıtmaları hem de eğitime yük-

20 Emirname-i Sami: Sadrazamın emrini bildiren yazı. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat (Eski ve Yeni Harflerle)*, (yayına hazırlayan: Aydın Sami Güneşçall), Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, Ankara, 1998, s. 218.

21 *Diyarbekir*, 8 Recep 1286/14 Ekim 1869, Nr. 11- *Diyarbekir*, 4 Şevval 1286/7 Ocak 1870, Nr. 23 arasında çıkan sayılar.

22 *Diyarbekir*, 18 Şevval 1286/21 Ocak 1870, Nr. 25.

lenilen misyonu ve beklentilerin derecesini göstermeleri bakımından, eğitim tarihi araştırmaları açısından önemli başvuru kaynağı niteliğine sahiptirler. Bunlarda, bilhassa dönemin sihirli kavramları olan terakki ve ıslahat kavramlarıyla kastedilenlerin her alana taşınarak gerçekleştirilmesi konularında zengin düşünce, bilgi ve öneriler yer almaktadır. Söz konusu yazılar, Cumhuriyet'in de temel sloganlarından olan “muasır medeniyetler düzeyine ulaşma” temalı arzu ve teşebbüslerin öncüllerini oluşturmaktadır. Yazılarda, eğitim-öğretimdeki yenileşmeler ve bu yenileşmeler doğrultusunda oluşturulan/oluşturulacak kurumlar; yetiştireceği kaliteli nesillerle, hedeflenen büyük amaçların gerçekleştirilebilmesini sağlayacak en önemli aktörler olarak lanse edilmektedirler. Makalelerde, ahlaklılık, sorumluluk, fedakarlık, dürüstlük, diğergamlık gibi değerlerle yetişmiş ve bu değerleri özümsemiş bireylerden meydana gelen ileri bir toplum inşası hedeflenmektedir. Yazılar, içerik açısından hem bilgilendirici, hem de yönlendirici nitelik taşımaktadırlar. Yazılar çoğu zaman gazetenin bir nüshasında verilemeyecek uzunluktadırlar. Bu nedenle makaleler çoğunlukla yazı dizisi olarak yayımlanmışlardır.

Gazete yayımlanan yazıların başlıkları, makalelerin içerikleriyle uyumlu, işlenen konuya ilişkin fikir vericidirler. İktibas edilen makaleler, başlıklarından da anlaşılabilceği gibi, konuları ve mesajları bakımından genele yöneliktir. “Terbiye-i Etfal” başlıklı 47.²³ ve 48.²⁴ sayılarda yayımlanan, çocuk eğitiminin önemi üzerinde durulan yazı bunlardandır. 183.²⁵ sayıdaki “Maarif” başlıklı yazıda, eğitim-öğretimin genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır. 259.²⁶ sayıdaki, maarifin gerekliliğinden bahsedilen “Tekrarda Faide Çok” başlıklı yazıda, “uzun uzun maarifle ilgili gazetelerde yazılar yazılıyor. Acaba bu maarif denilen şey nedir ki; bu kadar üzerinde duruluyor?” sorusuna cevap aranmaktadır. 154.²⁷ sayıda yer alan “Terakkiyat-ı Milliye” başlıklı yazı, eğitim almanın önemine karşın, milletin bu önemi henüz yeterince idrak edemediği konusunu işleyen genele yönelik bir başka örnektir. Bu tür örneklere 264.²⁸ sayıdaki insanın okuyup yazmaya muhtaçlığı konusunu işleyen “Mutalaa”, 293'deki ²⁹ “Tehzib-i Ahlak”,

23 *Diyarbakir*, 23 Rabiulevvel 1287/7 Haziran 1287, Nr. 47.

24 *Diyarbakir*, 30 Rebiulevvel 1287/30 Haziran 1870, Nr. 48.

25 *Diyarbakir*, 14 Mart 1873, N. 183.

26 *Diyarbakir*, 4 Eylül 1874, Nr. 259.

27 *Diyarbakir*, 1 Ağustos 1872, Nr. 154

28 *Diyarbakir*, 20 Mayıs 1875, Nr. 264.

29 *Diyarbakir*, 13 Mayıs 1875, Nr. 293

30 *Diyarbakir*, 7 Eylül 1877, Nr. 321.

321'deki³⁰ "Tahsil-i İlm u Marifet", 558'deki³¹ "Meziyet-i Hüsn-ü Ahlak" ve 619.³² sayıda yer alan "Maarife Dair Bir İki Söz" başlıklı makaleler eklenebilir. Bu makalelerde, eğitim-öğretimin önemi ve ahlaklı toplum üretmede eğitime yüklenen misyon temel temadır. Terakki yolunda eğitimin rolü ve potansiyeli konularının detaylı biçimde işlendiği bu yazılar aracılığıyla, okuyucuları yönlendirme ve eğitme amacının güdüldüğü açıktır.

Eğitim-öğretimle ilgili Vilayet kaynaklı yazılarda; daha çok genel yerel sorunlar bağlamında eğitim sorunlarının işlendiği görülmektedir. Bu yazılarda aşiretler ve Vilayet'i dolduran cahil halk kitlelerinin ıslah edilerek medenileştirilebilmelerinde eğitim-öğretimin yaygınlaştırılması; en büyük umut olarak görülmektedir. Başta yağmacılık olmak üzere, bir çok suçlar işleyen cahil halk kitlelerinin yoğun olduğu Diyarbekir Vilayeti'nde, halkın ahlaklı ve vatandaşlık bilinci yüksek bireylere dönüştürülmesinin ancak okullaşma yoluyla verilecek eğitimle gerçekleştirilebileceği fikri sık sık işlenmektedir. İktibas edilen yazılara oranla gazetede yayımlanmış vilayet kaynaklı yazı sayısı daha az, ama günümüze de ışık tutacak niteliktedirler. "İlmin Faydaları ve Cehaletin Zararları"³³ başlığıyla yayımlanan makale vilayet kaynaklı yazıların en güzel örneklerindedir. Bu yazıda, Vilayet genelinde maarif ve maarife itibar konuları işlenmektedir. Yazıda, özellikle çöl tarafı olarak nitelendirilen Vilayet'in güney kesimlerinde yaşayan bazı aşiretlerin eğitimi düzeyi, eğitim almayı aşığılayan tavırları ve ahlaki değerlerindeki zayıflıklar örnekleriyle anlatılmaktadır. Çöl bölgesinin ıslahının, buralarda hakim olan olumsuz kültürlenme ortamlarının değişmesine bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Bu amaçla buralarda sıbyan mekteplerinin yaygınlaştırılması yoluyla çocukların bu olumsuz şartlarda yetişmelerinin önüne geçilmesi ve bu okullar aracılığıyla onlara yüksek değerlerin kazandırılması önerilmektedir. Bu yazılara diğer bir örnek de Hısnımansur'da görev yapan bir memur tarafından gönderilen mektuplardır. Bu mektuplarda, Hısnımansur ve çevresinin yerel sorunları ve çözüm yolları vilayet, ülke ve dünya ölçeğinde kıyaslamalarla ortaya konulmaktadır. Yazılarda, sorunların çözümünde eğitime düşen rol ve yapılması önerilen eğitim yatırımlarının neler olması gerektiği ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.³⁴

31 *Diyarbekir*, 2 Haziran 1881, Nr. 558.

32 *Diyarbekir*, 14 Aralık 1882, Nr. 619.

33 *Diyarbekir*, 10 Cemazeyilahir 1286/17 Eylül 1869, Nr. 7.

34 *Diyarbekir*, 9 Cemazeyilahir 1288/24 Ağustos 1871, Nr. 107; *Diyarbekir*, 7 Recep 1288/21 Eylül 1871, Nr. 111.

Diyarbakir’de Eğitim-Öğretim Kurumlarına İlişkin Haberler

Daha önce de ifade edildiği gibi, gazetenin çıkarılış tarihi, Diyarbakir Vilayeti’nde eğitim-öğretim alanında yapılan düzenlemelerin hayata geçirildiği, okullaşmanın başladığı ve yaygınlaştırıldığı dönemle kesişmektedir. Bu kesişme, özellikle Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ile ivme kazanan eğitimde yenileşme ve kurumsallaşma sürecinin Diyarbakir Vilayeti uygulamasının gazeteden takip edilebilmesini sağlamaktadır. Çünkü vilayet sınırları içindeki okullaşmada başta Vali olmak üzere devlet yetkilileri uygulayıcı durumundadırlar. Bundan dolayı özellikle okul açma teşebbüsleri ve açılışları mutlaka haber olarak gazetede yer almıştır. Bu haberler, okulların nerede, ne zaman, ne tür özelliklere sahip binalarda, kaç öğrenci ve öğretmenle eğitime başladığıyla ilgili bilgiler içermektedir. Ayrıca okul açılan ya da açılması kararlaştırılan yörelerdeki sakinlerin tepkileri ve buna ilişkin değerlendirmeler, okul için yapılan bağışların detayları da haber yapılmıştır. Yine okulların bir kısmında öğretimin programlanma, uygulanma ve değerlendirme aşamaları, kimi zaman mezunların hangi işlere yerleştirildiği gibi önemli bilgiler de haberlerde yer almaktadır. Özellikle vali ve diğer devlet büyüklerinin katıldığı yıllık sınav dönemleri ve diploma törenleri yapılan etkinliklerle birlikte mutlaka haber yapılmıştır.

Diyarbakir Vilayeti sınırlarındaki farklı etnik ve dini gruplara mensup Gayrimüslimlerin okullarıyla ilgili haberler de yayımlanmıştır. Özellikle Osmanlı tebasından olan Gayrimüslimlerin yeni yasal düzenlemeler doğrultusunda açtığı okullar, diğer Gayrimüslimleri teşvik edici tarzda haber yapılmıştır.³⁵ Diyarbakir’de Osmanlı tebasının açtığı okullar kadar yoğun olmamakla birlikte, misyoner grupların okulları hakkında da çeşitli haberler yayımlanmıştır.

Yeni okulların yanında, geleneksel İslam eğitim kurumları olan medreseler de zaman zaman haber yapılmıştır. Ancak geleneksel okullara ilişkin haber yoğunluğu ve haberlerdeki ayrıntı yeni okullara kıyasla çok daha azdır. Haberlerin yoğunluk derecesinden ve yazıların içeriklerinden Osmanlı Devleti’nin geleceğini inşaada umut beslediği ve önemseydiği kurumların yeni tip eğitim-öğretim sistemine mensup olanlar olduğu anlaşılmaktadır.

Diyarbakir gazetesinin genel ve yerel eğitim tarihi çalışmalarında kaynak olarak kullanılabilceği, haklarında haber yapılan başlıca eğitim-öğretim kurumları şunlardır:

Rüşdiyeler: Rüşdiyeler, Diyarbakir’de en sık haber olan, hakkında en çok bilgi bulunabilecek eğitim-öğretim kurumlarıdır. Gazetede ilk olarak,

35 *Diyarbakir*, 11 Şevval 1286/ 14 Ocak 1870, Nr. 24.

Diyarbekir Rüşdiye Mektebi haber olmuştur. Bu okul aynı zamanda Vilayet'in de ilk Rüşdiye'sidir.³⁶ Siirt³⁷, Mardin³⁸, Elazığ, Malatya, Ergani Madeni ve Çermik'te³⁹ açılması düşünülen ve çalışmalarına başlanan Rüşdiyeler de sonraki sayılarda ardı ardına haber olmuşlardır. Rüşdiye haberlerinde, okullara yapılan yardımlar ve yardım edenlerin isim listeleri, okulların inşa edilme süreçleri, binaların özellikleri, açılışları, zaman zaman devam eden öğrenci sayılarının miktarına ilişkin bilgiler yayımlanmıştır. Tabii valiliğin ve yerel yönetimlerin çalışmaları ve katkılarının derecesi, halkın Rüşdiyelerin açılmasına karşı tutumları⁴⁰ gibi konularda, başka kaynaklarda kolay kolay ulaşılamayacak bilgi ve yorumlara, gazetede haber olarak rastlanılmaktadır. Gazetenin ilk sayıları aynı zamanda Rüşdiyelerin de ilk açılma kararı ve kuruluş süreçlerine denk geldiğinden, bu dönem haberleri genellikle doğal olarak okulların başlangıç aşamasıyla ilgilidir. Rüşdiyelerin faaliyete geçmesinin ardından okul haberleri, öğretmen atamaları, sınav dönemleri ve öğrencilerin başarı durumları gibi konularda yoğunlaşmış, özellikle resmi katılımı düzenlenen diploma törenleri detaylı biçimde haber yapılmıştır.⁴¹

Sıbyan Mektepleri: Gazetede, Vilayet dahilinde genel bir cehaletin hüküm sürdüğü çeşitli vesilelerle dile getirilmekteydi. Cehaletin yüksekliği, çoğu zaman, Vilayet'teki, tam olarak geçememiş yerleşik düzene gruplarla, kalabalık nüfuslu çoğu göçer aşiretlerin varlığına bağlanmaktaydı. Özellikle asayiş açısından uzun yıllar boyu Diyarbekir Vilayeti'deki en ciddi sorun kaynağı olan bu grupların ıslahı ve medenileştirilmesinde eğitime yüklenen misyon ve okullara duyulan güven en üst düzeydeydi. Söz konusu grupların yaşadıkları yerleşim birimlerinde öncelikli olarak açılması ve yaygınlaştırılması düşünülen okullar ise; Sıbyan Mektepleri'di. Sıbyan Mektepleri, cahil halk kitlelerinin çocuklarının eğitilerek uzun vadede Vilayet'in Müslüman gruplarına hakim olan cehaletin giderilmesini sağlamanın etkili ve kolay çözümü olarak görülmekteydi.⁴² Bu nedenle, gazetenin ilk

36 *Diyarbekir*, 2 Cemazeyilevvel 1286/11 Ağustos 1869, Nr. 2,

37 *Diyarbekir*, 9 Cemazeyilevvel 1286/17 Ağustos 1869, Nr. 3

38 *Diyarbekir*, 16 Cemazeyilevvel 1286/24 Ağustos 1869, Nr. 4.

39 *Diyarbekir*, 28 Teşrinievvel 1287/31 Ekim 1871, Nr. 118;

40 *Diyarbekir*, 19 Ağustos 1287/31 Ağustos 1871, Nr. 108

41 *Diyarbekir*, 15 Temmuz 1287/27 Temmuz 1871, Nr. 103; *Diyarbekir*, 31 Temmuz 1873, Nr. 204; *Diyarbekir*, 13 Ekim 1873, Nr. 216; *Diyarbekir*, 6 Temmuz 1876, Nr. 352; *Diyarbekir*, 27 Temmuz 1876, Nr. 355.

42 *Diyarbekir*, 10 Cemazeyilahir 1286/17 Eylül, 1869, Nr. 7; *Diyarbekir*, 2 Raibulevvel 1287/2 Haziran 1870, Nr. 44.

sayılarından itibaren Sıbyan Mektepleri habere konu edilmekteydi.⁴³ Haberlerde, hizmete açılan Sıbyan Mekteplerinin başarılarından örnekler verilmekte, daha fazla okul açılması yönünde tavsiye ve taleplerde bulunulmaktaydı.⁴⁴ Vilayet genelinde açılan Sıbyan Mekteplerinde bir zaman sonra görülen bazı sorunlar üzerine, bir yandan bu okulların iyileştirilmesi, öte yandan da yenilerinin açılmaya devam edilmesi⁴⁵ yönünde haberler yapılmaktaydı.

Sıbyan Mektebi düzeyinde açılan kız mektebiyle ilgili Diyarbakir’de yayımlanan okul haberleri de önemlidir. Kızların okutulması konusu, Türkiye’nin bugün dahi eğitim sorunlarının en başında gelmektedir. Günümüz Doğu ve Güneydoğu vilayetleri kızların okutulmasında en çok sorunla karşılaşılan bölgelerdendir. Bu vilayetlerden Elazığ, Malatya, Adıyaman, Mardin, Siirt, Şırnak, Batman, Bingöl ve Şanlıurfa’nın ilçelerinden bir bölümü o günkü Diyarbakir Vilayeti sınırlarında yer almaktaydı. Dolayısıyla sözü edilen vilayetlerin bulunduğu geniş bir bölgede açılan ilk kız okulu olması itibariyle, Diyarbakir Mekteb-i İnas’ın kurulması tarihi bir adımdı. Genel Türk eğitim tarihi açısından da önemli bir gelişme olan kızların okutulmasına yönelik emirname doğrultusunda vilayet merkezinde açılan söz konusu kız mektebinin açılışı, öğrenci sayıları, programı gibi konularda, Diyarbakir’de çeşitli haberler yayımlandı. Ayrıca okula ilişkin haberlerin yoğunluğundan ve veriliş biçiminden, dönemin idarecilerinin kız mektebine özel bir önem verdikleri anlaşılmaktadır.⁴⁶

Gazetenin ileriki yıllarda yayımlanan sayılarında ilköğretimde yapılan yeni düzenlemeler ve Diyarbakir Vilayeti’ndeki Sıbyan Mekteplerinin İbtidai’ye çevrilmesine ilişkin gelişmeler de haber yapılan konulardır.⁴⁷

Medreseler: Geleneksel Osmanlı eğitim kurumları olarak Medreseler, yakın zamanlara kadar bölgede etkinliğini sürdüren din eğitimi kurumlarıdır. Ancak Diyarbakir’de medreselerle ilgili haber yoğunluğunun Sıbyan Mektepleri ve Rüşdiyelerle kıyaslandığında daha az olduğu görülmektedir. Medrese haberlerinin bir kısmı vilayet genelinde harap olmuş, bakımsız, atıl vakıflara ait medrese ve mekteplerin yeniden ihyası hakkındadır.⁴⁸ Ayrıca vilayete bağlı bazı yerleşim birimlerinde yetişen medreseli ulema, yapılan

43 *Diyarbakir*, 9 Cemazeyilevvel 1286/17 Ağustos 1869, Nr. 3

44 *Diyarbakir*, 18 Şevval 1286/21 Ocak 1870, Nr. 25; *Diyarbakir*, 2 Raibulevvel 1287/2 Haziran 1870, 44; *Diyarbakir*, 8 Temmuz 1287/21 Temmuz 1871, Nr. 102.

45 *Diyarbakir*, 3 Şubat 1876, Nr. 330.

46 *Diyarbakir*, 28 Ekim 1883, Nr. 663.

47 *Diyarbakir*, 27 Temmuz 1882, Nr. 608; *Diyarbakir*, 31 Ağustos 1882, Nr. 612.

48 *Diyarbakir*, 22 Zilkade 1288/1 Şubat 1872, 129; *Diyarbakir*, 14 Kasım 1872, Nr. 169.

eğitimin niteliği⁴⁹ ve medrese icazet töreni duyurularıyla⁵⁰ ilgili çeşitli haberler de yayımlanmıştır.

Askeri Rüüşdiye: Diyarbakir’de haberi yayımlanmış okullardan birisi de Diyarbakir Mekteb-i Rüüşdiye-i Askeriyye’sidir. Hem Müslüman hem de Gayrimüslim öğrencilerin birlikte eğitim görebildikleri bir okul olması, askeri rüüşdiyeyi Osmanlı’nın tek bir millet oluşturma hedefi açısından önemli kılmaktadır. Yalnızca bu yönüyle dahi incelenmeye değer bir girişim olan okul, ortaöğretim düzeyinde Müslüman ve Gayrimüslim milletlerin çocuklarının Osmanlı olarak bir arada eğitim gördükleri ilk okul olma özelliğini taşımaktadır. Gazetede, Diyarbakir Mekteb-i Rüüşdiye-i Askeriyye’sinin açılması kararı ardından, binasının yapım süreci adım adım verilmiştir. Vilayet’teki Müslüman/Gayrimüslim vatandaşların dayanışma içinde inşa ettikleri okulun, öğrenci, yönetimin ve hoca kadrosu da farklı etnik ve dini gruplara mensup kişilerdendir.⁵¹

Islahhane: Müslim-Gayrimüslim 60 kadar kimsesiz çocuk için kurulduğu ifade edilen Diyarbakir Islahhanesi, açılışından kapanışına kadar en çok haberi yapılan eğitim kurumlarından. Mithat Paşa’nın bir projesi olarak, hem kimsesizlerin sığınabileceği bir yuva hem de ülkenin teknik eleman ihtiyacının karşılanabileceği bir eğitim kurumu olarak ülke genelinde yaygınlaştırılan Islahhaneler, işlevleri açısından önemli okullardır.⁵² Gazetede, Diyarbakir Islahhanesi’nin kuruluş aşamaları, öğrenci sayıları ve nitelikleri, öğreticilerin ve ders araç gereçlerinin özellikleri, öğretime konu edilen meslekler, üretilen ürünlerin çeşitleri ve değerlendirilme yolları, kurumun şehrin ekonomisine katkıları, finansal kaynakları ve çöküş süreci detaylı olarak haber yapılmıştır.⁵³

Mekteb-i Sanayi: Islahhanelerin kuruluşu ardından başlayan teknik okulların yaygınlaştırılma sürecinde, ülke genelinde yaygınlaştırılan teknik eği-

49 *Diyarbakir*, 12 Aralık 1873, 222; *Diyarbakir*, 8 Temmuz 1875, Nr. 301; *Diyarbakir*, 20 Nisan 1876, Nr. 341, *Diyarbakir*, 24 Aralık 1875, Nr. 325.

50 *Diyarbakir*, 3 Şubat 1876; Nr. 330.

51 *Diyarbakir*, 14 Şubat 1883, Nr. 628; *Diyarbakir*, 14 Şubat 1884, Nr. 673; *Diyarbakir*, 7 Şubat 1884, Nr. 672; *Diyarbakir*, 1 Haziran 1883, Nr. 643.

52 Faik Reşit Unat, “Niş Islahhanesi’nin Açılış Tarihini Aydınlatan Bir Belge”, Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi, sayı 114, Ağustos 1962, s. 5; 26.”*Islahhanelere Dair Nizamname*”, Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923), Der: Reşat Özalp, İstanbul, 1982, ss. 211-226; *Düstur*, Birinci Tertip II. cilt, ss. 277-295.

53 *Diyarbakir*, 31 Ağustos 1881, Nr. 614; 24 Rabiulevvel 1286/3 Ağustos 1869, Nr. 1; *Diyarbakir*, 9 Cemazeyilevvel 1286/17 Ağustos 1869, Nr. 3; *Diyarbakir*, 13 Ramazanulmubarek 1286/24 Aralık 1869; Nr. 21; *Diyarbakir*, 9 Zilkade 1286/10 Şubat 1870, Nr. 28; *Diyarbakir*, 22 Zilkade 1286/23 Şubat 1870, Nr. 30; *Diyarbakir*, 16 Raibulevvel 1287/25 Haziran 1870, Nr. 46; *Diyarbakir*, 21 Teşrinievvel 1287/29 Ekim 1871, Nr. 117; *Diyarbakir*, 5 Temmuz 1877, Nr. 401.

tim kurumlarının en önemlisi Mekteb-i Sanayi'lerdir.⁵⁴ İncelenen gazete nüshalarında, Diyarbakır'da açılan sanayi mektebinin yapımı ve yaşatılması için destek sağlayan hayırseverlerin isimleri ve yaptıkları bağış miktarlarına ilişkin listelerin yanında okulun ilk yılına ilişkin bir değerlendirme de haber olarak yer almaktadır.⁵⁵

Gayrimüslim Okulları: Gazetede, Gayrimüslim grupların açtıkları Sıbyan Mektebi ve Rüşdiye düzeyindeki bazı okullara ilişkin çeşitli haberler yayımlanmıştır. Bu okullarla ilgili haberler, içerik olarak bir okulun kuruluş ve gelişmesini bütün yönleriyle takip etmeye yetecek bilgi ve sürekliliğe sahip değildir. Haberlerde, Gayrimüslim okullarının sayıları, bazılarının açılış zamanları ve sınav dönemleri, zaman zaman öğrenci sayıları, müfredat ve eğitim-öğretim nitelikleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca haberi yapılan okulun hangi Gayrimüslim gruba ait olduğu veya nereye bağlı bulunduğu (Protestan Okulu, Süryani Okulu, Ermeni Okulu vs.) da çoğunlukla belirtilmemektedir.⁵⁶

Sonuç

Son yıllarda, yerel tarih bağlamında çeşitli konuların incelendiği çalışmalar önemli aşamalar kaydetmiştir. Bu çalışmaların hazırlanması sırasında, öncelikli kaynak olarak çalışılan konuyla ilgili yerel dokümanlar, varsa şahitler, gezi-gözlem kitapları ve belgeler kullanılmaktadır. Yerel eğitim tarihi araştırmaları açısından vilayet gazeteleri, haberlerin zengin içeriğinden dolayı önemli bir kaynaktır.

Bir vilayet gazetesi olarak Diyarbakır, yayımlandığı tarihlerin Osmanlı eğitim yenileşmelerinin taşra uygulamasının başladığı ve yaygınlaştığı dönemle örtüşmesi nedeniyle geniş bir coğrafyanın yerel eğitim tarihi açısından eşsiz bir kaynaktır. Eğitim-öğretimle ilgili yasal düzenlemelerin ve dönemin aydınlarının değerlendirme yazılarının da yer alması, Diyarbakır'i genel eğitim tarihi çalışmaları için de bir kaynak durumuna getirmektedir. Ayrıca ülkenin önemli kalkınma projelerinin başında gelen eğitim-öğretim yenileşmelerinin vilayette ne ölçüde uygulanabildiğini izleme ve Vilayet

54 Bkz. Gülnaz (Koyuncu) Yakın, *İzmir Sanayi Mektebi (Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi 1868-1923)*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1997, s. 2-6.

55 *Diyarbakır*, 22 Temmuz 1901, Nr. 1241

Diyarbakır, 12 Ağustos 1901, Nr. 1244.

Diyarbakır, 28 Ekim 1901, 1255.

Diyarbakır, 11 Kasım 1901, 1257.

56 *Diyarbakır*, 4 Safer 1287/5 Mayıs 1870, Nr. 40; *Diyarbakır*, 12 Kasım 1876, Nr. 369; *Diyarbakır*, 25 Ocak 1883, Nr. 625, *Diyarbakır*, 1 Şubat 1883, Nr. 626.

okullaşma uygulamalarının ülke genelindeki okullaşma uygulamaları içindeki yerini tespit etme imkanı vermesi gazetenin en önemli özelliklerindedir. Osmanlı'nın son döneminde, eğitim-öğretim alanında teori ve uygulama ön görülerinin yerele nasıl yansıdığı, yerel uygulamalar arasındaki farklılıkların karşılaştırılmalı olarak ortaya konulduğu çalışmalara ihtiyaç vardır. Özellikle dönemsel karşılaştırma yapma imkanı sağlaması bakımından, vilayet gazeteleri, bu tür çalışmalar için değerli kaynaklardır.

Vilayet gazeteleri, vilayetin kamuya dönük resmi süreli yayını olmalarından dolayı, bir Osmanlı vilayetindeki çeşitli alanlardaki kurumsallaşmanın bütün aşamalarını ortaya koymaktadırlar. Bu bakımdan genel kurumsallaşma teşebbüslerine siyasi, askeri ve sivil katılımın derecesini, bu süreçte eğitime yüklenen misyonu, eğitim-öğretim alanındaki gelişmelerin diğer yenileşme hareketleri içindeki konumunu tayin imkan vermesi açısından da Diyarbakır ve benzeri gazeteler resmi arşiv belgelerine oranla daha canlı ve dinamik kaynaklardır.

Osmanlı eğitim sistemindeki dönemsel değişim süreçlerinin, idari merkezlerdeki ve yerleşim birimlerindeki farklı hikayelerinin bütün boyutlarıyla ortaya konulması, uygulamada bölgesel farkların nedenleriyle birlikte anlaşılabilmesi bakımından da Diyarbakır ve diğer vilayet gazeteleri derli toplu, ulaşılabilir kaynaklardır. Vilayet gazeteleri üzerinden yapılacak yerel eğitim tarihi araştırmaları, bugünün Türkiye'sinde eğitim-öğretimin en ciddi sorunlarından birisi olarak ciddi tartışmalara konu olan bölgesel farklılıkların gerekçeli tarihinin daha iyi bilinmesine önemli katkılarda bulunacaktır. Bu durum bu bölgelerdeki güncel sorunların nedenlerini daha iyi ve derinden anlama, böylece daha gerçekçi çözüm önerileri üretmede araştırmacı ve uygulamacılara perspektif kazandıracaktır. Doğal olarak etkili eğitim uygulamalarının da yolunu açacaktır. Pratik yararlarının yanında vilayet gazeteleri, kaynak olarak kullanıldığı çalışmalarda eğitim alanına giren veya eğitim alanıyla ilgili çeşitli disiplinlerin yerel gelişim süreçlerinin yazımına da katkı sağlayacaktır.